

Дмитро Гордієнко

**Каппелер А. Нерівні брати. Українці та росіяни
від середньовіччя до сучасності /
Пер. з нім. В. Кам'янець. Чернівці: Книги-XXI, 2018. 320 с.**

DOI: 10.5281/zenodo.5201695

© Д. Гордієнко, 2021. CC BY 4.0

Австрійська україніка має давню історію та поважні здобутки. Власне академічна історіографія історії України була започаткована австрійським істориком Йоганном Христіаном фон Енгелем, який наприкінці XVIII ст. видав «Історію Галичини і Володимирії до 1772 р.» («Geschichte von Halitsch und Wladimir bis 1772», 2 Bände, Wien, 1792/93), згодом – «Історію України та українських козаків» («Die Geschichte der Ukraine und der ukrainische Kosaken», Halle 1796; український переклад – Харків, 2014 р.). Зважаючи на давні зв'язки та входження західноукраїнських земель до складу монархії Габсбургів (кінець XVIII ст. – 1918 р.), австрійська україніка помітно вирізняється з-поміж іншої західноєвропейської, зокрема німецької. У 2017 р. в Мюнхені з'явилася нова праця професора східноєвропейської історії, дійсного члена Академії наук Австрії та іноземного члена НАН України Андреаса Каппелера «Ungleiche Brüder. Russen und Ukrainer vom Mittelalter bis zur Gegenwart», що вже 2018 р. була опублікована в українському перекладі Володимира Кам'янця. На сьогодні А. Каппелер добре знайомий в Україні – в українському перекладі побачили світ його книги «Росія як полетнічна імперія» (Львів, 2005), «Мала історія України» (Київ, 2007) та «Україна. Процеси націотворення» (Київ, 2011).

Рецензоване дослідження А. Каппелера привертає увагу вже своєю темою, що особливо важливо для західної історіографії, у якій нерідко й досі відображено сприйняття історії Східної Європи в категоріях російської історіографії, та для української історіографії, яка також значною мірою все ще перебуває в полоні старих концепцій та стереотипів, на чому наголошує й А. Каппелер (с. 11, 40–41). У такий спосіб дослідник і ставить своїм завданням показати історію співіснування двох народів та витоки російсько-українського протистояння, водночас «відвести Україні належне їй місце на ментальній мапі Європи» (с. 285).

Загалом монографія заснована на англо- та німецькомовній літературі, чим дає зріз західних уявлень щодо порушеного питання, хоча знає автор і українську та російську історіографію. На жаль, попри намагання відійти від стереотипного уявлення, А. Каппелер часто залишається в полоні історіографічних стереотипів, хоча й послаблює їхню абсолютність.

Дослідження має не лише науковий, а й суспільно-політичний інтерес. Це зазначає й автор, починаючи виклад з окупації Росією Криму та частини Донбасу навесні 2014 р.: «Вперше від часів Другої світової війни європейська держава анексувала територію сусідньої держави. Це було віроломне порушення норм міжнародного права та кількох двосторонніх і міжнародних договорів, якими Росія гарантувала територіальну цілісність України» (с. 7). Дослідник прямо називає

ває події на Донбасі з літа 2014 р. «неоголошеною війною Росії проти України». Чи дійсно двадцять років тому важко було уявити російсько-українську війну – питання дискусійне, однак заслуговує на увагу теза автора, що мало хто в Європі вірив у життєздатність України як незалежної держави.

А. Каппелер вважає цілком прийнятним вживання терміна «брати» щодо росіян та українців, яке він розуміє як належність до однієї родини. До якої саме – не зрозуміло, тим більше, що «західні українці» (галичани), як і білоруси для українців, на думку автора, є лише «зведеними братами», а поляки для українців та росіян – «двоюродними братами». Очевидно тут маємо аналогію до «братніх» народів – англійців та німців, австрійців та угорців тощо. Єдиним аргументом є політична маніпуляція категоріями «братерства», що особливого розвитку набуло в часи СРСР, відтак нічого дивного немає в тому, що донедавна «більшість українців убачали в росіянах близьку дружню родину» (с. 23).

Надалі виклад ведеться в хронологічному порядку і починається з російсько-української суперечки на спадщину «Київської Русі». А. Каппелер показує російську схему, побудовану на спадкоємності столиць: Київ – Москва – Санкт-Петербург – Москва, й наголошує на її первісному утворенні в Києві у 1674 р. – у «Синописі Київському». Цей факт добре знаний в українській історіографії, однак він не є так чітко артикульований у схемі «боротьби за спадок». Українська історіографія, як правило, відштовхується від М. Карамзіна та М. Погодіна, попри те, що саме «Синопис» спричинив найбільший вплив на формування «колективної пам'яті» минулого України та Росії. Фактично, М. Карамзін, М. Погодін та С. Соловйов лише надали схемі «Синописа» академічного вигляду. М. Устрялов (1805–1870) додав ідею єдиного «руського» (у перекладі В. Кам'яця – «російського») народу, до якого зарахував росіян («великоросів») та українців («малоросів»), до яких згодом додали й білорусів. «Така інтерпретація понадтисячолітньої історії держави, народу і церкви переважає в Росії і досі. Для українців у цьому наративі немає місця, вони – частина єдиного російського народу й не мають своєї історії» (с. 37), – підсумовує австрійський історик. З іншого боку, й сам А. Каппелер відмовляє українцям у давній історії – тим самим ставить українців у виняткове становище на європейській мапі народів. Не зрозуміло є й спільність Київської Русі на прикладі Києва та Новгороду, коли останній «захоплений» Московією в XV ст. (с. 51).

Розрізнення «історичного шляху» України та Росії історик кладе на середину XIII ст. Потрапивши під панування Золотої Орди, російські князівства пішли азійським шляхом, у пізніших політичних інтерпретаціях – «особливим шляхом» Росії, «натомість князівства на території теперішньої України перебували під монголами лише протягом нетривалого періоду й орієнтувалися на решту Європи» (с. 46), що ілюструє прикладами політики Данила Галицького та Олександра Невського. Очевидно, з того часу автор і розмежовує українців та росіян. Відтак «українці у великій кількості вперше зустрілися з росіянами» в роки російської смуті на початку XVII ст.» і ця зустріч «була аж ніяк не мирна, бо тисячі українських козаків воювали в польському війську проти московських військ і не милували й цивільного населення» (с. 53).

Трагізм Люблінської унії для України, як згодом і перебування в складі Російської імперії та Радянського Союзу, на думку автора, полягав у втраті українцями власної національної еліти. Тому на відміну від російської історичної пам'яті з її царями, генсеками тощо, українська історична пам'ять базується на збірному образі вільного козацтва, народовців та дисидентів. Водночас, автор чітко розмежовує українське та російське козацтво: «Тоді як діяльність донських, за етнічним складом переважно російських, козаків зосереджувалася здебільшого на прикордонних регіонах, дніпровські ж, за етнічним складом переважно українські, козаки стали військовою і політичною силою загальноєвропейського значення» (с. 61). Відтак і «українська революція 1648 р. та заснування самостійної Гетьманщини змінили політичну карту Східної Європи» (с. 70).

Проте не можна погодитися з тезою, що рушієм геополітичних змін у регіоні з дальшим підпорядкуванням України Росії стали козаки, а не експансіоністські прагнення Москви» (с. 71), чому суперечить відмова московського посольства присягати на вірність союзові та слова самого автора, що переяславський договір з московського погляду «був перший крок до тривалої інкорпорації України» (с. 73). Та й Берестейська унія, на думку А. Каппелера, стала почасти відповіддю українців на утворення Московського патріархату.

Дещо незвично автор подає образ Петра I як продовжувача справи Олексія Михайловича з вестернізації Росії. Першим «каналом» вестернізації Московії була Україна, завдяки потужному впливу якої впродовж XVIII ст. відбулася «українізація російської культури». Водночас, автор зазначає, що рушієм діяльності Петра була війна, задля якої й запроваджувались реформи. Такого політичного курсу Росія тримається до сьогодні.

Івана Мазепу автор називає «впевненим у своїх силах гетьманом», що «виношував план відновлення незалежної Гетьманщини», водночас він є однією з «найсуперечливіших особистостей східноєвропейської історії», проте ця «суперечність» зводиться до полярного трактування постаті гетьмана в Україні та Росії. З іншого боку, А. Каппелер чітко визначає українцями композитора Дмитра Бортнянського та художників Володимира Боровиковського, Дмитра Левицького та Антона Лосенка, натомість Іллю Рєпіна відносить до російських живописців.

Прикметно, що й австрійський історик уловив суперечливість ставлення росіян до українців у XIX ст.: «Лояльних “малоросів”, хай навіть і як молодших братів, акцептували, “хохлів” маргіналізували як народ селян, а “мазепинців” відособлювали як потенційних зрадників і піддавали репресіям» (с. 151). Несприйняття України навіть російською ліберальною елітою А. Каппелер яскраво ілюструє прикладами нобелівських лауреатів Й. Бродського та О. Солженіцина, які різко не сприйняли українську незалежність, попри те, що тим самим дискредитували звання нобелівського лауреата.

Натомість далі, за Г. Плесснером, А. Каппелер відносить Україну та Росію до «запізнілих націй», при цьому для автора уявлення, «що українці запізнена нація – річ очевидна» (с. 100), хоча він і згадує ранньомодерну українську націю. При цілій палітрі сучасних поглядів на націю в західній соціо-гуманітаристиці такий погляд є щонайменше однобоким чи неповним. Однак, у сукупності з поглядами про українців як «несподівану націю» чи Україну як «ненаціональну державу», автор показує нерозуміння і певним чином несприйняття України на Заході як політичної самості, що й зумовлює специфіку в ставленні ЄС до російсько-української війни.

Певною мірою автор розрізняє Російську та Українську революції 1917 р. у той час як інші народи «відреагували на революцію із запізненням», українці були «єдиним народом, який у 1917 р. кинув безпосередній виклик Тимчасовому урядові й значною мірою впливав на перебіг його політики» (с. 164, 165). Щодо причин поразки Української революції А. Каппелер зазначає брак часу для розбудови держави та агресію білої й червоної Росії за повної відсутності підтримки ззовні, коли країни Антанти послідовно стали на бік «старшого брата». Таким чином «українці після 1918 р. були найбільшим європейським народом, який не мав національної держави» (с. 180). Водночас, автор проводить тяглість від УНР, – через екзильний уряд, – до України, розуміння чого забракло творцям української Конституції 1996 р. та бракує багатьом сучасним українським політикам та історикам.

Досить зважено автор підходить до аналізу перебування України в складі СРСР. З одного боку, Україна «хоч і не була суверенною національною державою, проте вона сформувала рамки для подальшого національного націотворення», з іншого боку, в усьому СРСР, зокрема в Україні, росіяни були титульною нацією, що неминуче вело до русифікації, стирання української національної ідентичності. Не випадково вже в 1930-ті роки в суспільну свідомість та пропа-

ганду «повертається» «старший брат». Підтримує А. Каппелер і точку зору, що голод 1932–1933 рр. був спрямований саме проти українського селянства, «тобто проти основи української нації», однак «навіть чи доречно вести мову про геноцид українського народу та ставити голод на один щабель із винищенням євреїв і вірменів» (с. 205), що й не дивно, коли попри мільйонні жертви, український голодомор «на Заході майже ніхто не помітив». Події Другої світової війни автор оцінює переважно в категоріях російської історіографії. Всупереч рішенням Нюрнберга, А. Каппелер звинувачує у «воєнних злочинах» дивізію «Галичина» та УПА, що дивно для європейського історика, як і некоректним є вживання терміна «дніпропетровська мафія» на означення кола Л. Брежнєва та В. Щербицького. Досить чітко окреслюється крах СРСР, який, як імперію, знищили Росія та Україна. «Вирішальне значення мали референдум про незалежність України та суперництво Єльцина з Горбачовим» (с. 239), однак згодом російська пропаганда звинуватила Україну у «зраді», а Кравчука почала незаслужено прирівнювати до Мазепи, про що пише й автор.

Після 1991 р. Захід упродовж довгого часу, а почасти й до нині, сприймає Україну в тіні Росії. Болісно сприймалось і сприймається «розлучення» в Росії, у якій і досі вважають, що «без українців російська нація неповноцінна». Уже з 1992 р. в російських колах публічно почали обговорювати можливість війни проти України, приклади чого наводить і А. Каппелер. Невизначеною була й залишається категорія «росіян» як національної меншини в Україні. Залишається відкритим питання, кого варто розуміти як росіян – осіб російської національності чи російськомовних? Тому автор і порівнює політику Путіна, зокрема щодо агресії проти України, з політикою нацистської Німеччини у передвоєнний період. Відтак, цілком слушно, А. Каппелер пояснює причини війни проти України внутрішньою політикою Путіна: «Успіх революції в сусідній Україні міг стати прикладом для російської опозиції. А тому треба було зробити все для того, щоб Україна не стабілізувалася й не зміцнилася як демократична держава, яка сповідує європейські цінності» (с. 276–277). На жаль, подібно до Путіна, більшість українців у 2019 р. також відмовились від європейських та демократичних цінностей.

Заслуговує на увагу й прикінцевий висновок автора, згідно з яким на Заході «багато хто й досі не готовий акцептувати українську державу як самостійного гравця в історії. Для численних політиків, бізнесменів і дипломатів Україна досі цікава лише як шахова фігура у відносинах з Росією. Мислення великодержавними категоріями не вважає на Україну та її інтереси, її сприймають як об'єкт, а не як суб'єкт історії» (с. 284–285).

Книга досить суперечлива і демонструє складний і навіть болісний процес зміни історичних парадигм західної соціо-гуманітаристики у погляді на Східну Європу та її історичні минувшини. Навіть одному з кращих українців на Заході А. Каппелеру не вдається подати «спільний текст», – попри всі точки дотику, автор паралельно викладає історію України та Росії, при цьому часто потрапляючи в пастки російських ідеологем як немов би усталених історичних «фактів». Книга орієнтована на західного читача, однак і для українського вона дає уявлення Заходу про Україну та її співіснування з Росією. Окремої уваги заслуговує додана бібліографія, що демонструє сучасну західну англо- та німецькомовну україніку, зокрема актуалізує прогалини в західній історіографії з української історії. Отже, попри відсутність фактографічної новизни, рецензована монографія А. Каппелера у своїй західній (віденській) точці зору на Україну становить значний інтерес і для українського читача.

Дата подання: 10 липня 2021 р.

Дата затвердження до друку: 18 липня 2021 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Гордієнко, Д. Рецензія : Каппелер А. Нерівні брати. Українці та росіяни від середньовіччя до сучасності / Пер. з нім. В. Кам'янець. Чернівці: Книги-XXI, 2018. 320 с. *Сіверянський літопис*. 2021. № 4. С. 171–175. DOI: 10.5281/zenodo.5201695.

Цитування за стандартом APA

Hordiienko, D. (2021). Retsenziia : Kappeler A. Nerivni braty. Ukraintsi ta rosiiany vid serednovichchia do suchasnosti / Per. z nim. V. Kamianets. Chernivtsi: Knyhy-XXI, 2018. 320 s. [Review : Kappeler A. Unequal brothers. Ukrainians and Russians from the Middle Ages to the present / Translated from German by V. Kamenets. Chernivtsi: Books-XXI, 2018. 320 p.]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 4, P. 171–175. DOI: 10.5281/zenodo.5201695.

